

TERMÉS

Vallási elnyomás és vallási türelem az Ormánságban (1740–1820)

Az okleveles anyagban a XIII. század közepétől jelentkező ormánsági falvak katolikus népessége földesúri birtokokon élt a magyar középkor századaiban, majd a török alatt kollektív elhatározás alapján lépett a reformáció útjára. Sztárai Mihály és munkatársai irányításával 1544–1551 között lecserélte plébánosait, bevezette az énekből, imából és igemagyarázatzból álló, nemzeti nyelvű istentiszteletet. Szigetvár eleste (1566) után egy évtizeddel a török elnyomás hatására csatlakozott 1576-ban, a hercegszöllősi zsinaton a kálvini reformációhoz, hogy lelkészre és a gyülekezetre egyaránt vonatkozó szigorú fegyvelemmel oltalmazhassa megtartó közösségeit a széthullástól. A fordulat gyakorlatilag azt jelentette, hogy a külhatár használatára és közösségek belső életére vonatkozó hatalom a helységek vagyonnal rendelkező, kálvinista polgársága kezére került. Ezek egyetemét emlegetik forrásaink „Communitas Loci”, „tota Communitas” vagy magyarul „Helységek Közönsége” néven. Ennek a közösségnek gyakran „élő” jelzővel illetett pécsetje volt a „Sigillum Loci”, világi vezetőjét pedig „Judex Loci”, vagyis a helység bírāja néven emlegették. Ezek az iratokon tűnik fel a „köznép”, „közrend” kifejezés is, amely ad hoc jellegű összejövetelein vitatja meg a közügyeket vagy a szokásjogtól eltérő jelenségeket.

A helységeknek lehettek más vallású és nemzetiségű lakói is, de maga a „község” mindig homogén volt és nem engedte be az idegeneket a polgári jogok sáncái közé.

A XVI. században keletkezett protestáns közösségek életét továbbra is a választott bíró irányította az „eszés-okos” vének sorából kikerült esküdtszéccel. Ez a „tanács” átvette a középkori földesuraktól a kegyúri jogokat is, amikor gondoskodott az egyházi intézmények fenntartásáról, alkalmazottaik felfogadásáról, nagyobb részt naturaliakból álló illetményük mennyiségéről és beszédésének módjáról. A XVIII–XIX. század bővebb forrásanyaga ugyan azt látszik bizonyítani, hogy az eredetileg egységes, „ösi” szerv a presbiterekből álló „belső”, és a világi előjárókat tömörítő „külső” tanácsra válik szét, de azonos érdekek és ügyek a feudalizmus végéig nem engedték maradéktalan szétválásukat. Ezt az „ősállapotot” akarták megváltoztatni a XVIII. században az államhatalom abszolutista-ellenreformációs és a földesurak határszabályozó-majorkodó törekvései.

A községek belső életének állami szabályozására az 1767. Urbárium IX. pontja és az 1832/1836. évi törvény IX. cikkelye tett kísérletet. Bíró 1767–1871 között a földesúr három jelöltje közül az uraság tisztjének jelenlétében a község választotta, aki a rossz magatartású bíró megbüntethette, sőt el is mozdíthatta. Az esküdtek megválasztása azonban mindvégig „belügy” maradt és a presbiterek kijelölésébe, választásába sem szólhatott bele külső hatalom.¹

A rendszerint 5–11 család vezetői által irányított ormánsági arisztokratikus köztársaságokban „a lelkész, tanító, harangozó” éppen olyan (lenézett) községi alkalmazott volt, mint a császár vagy a pásztor. A közösségek vezetői minden alkalmazottjukat egy évre választották; fizették (gyakori restanciákkal), amíg megfelelt és elbocsátották, ha valami okból nem voltak elégedettek szereplésével. Így bántak – a „papmarasztás” rendszerében – több nyelven beszélő lelkészeikkel is. A Felsőbaranyai Egyházmegye gyűlései 1758-tól rendszeresen foglalkoznak a lelkészválasztás és a lelkészi szolgálat kérdéseivel. Igyekeznek enyhíteni az aktív szolgálatot végző lelkészek egzisztenciális bizonytalanságát, oltalmazni az elaggott lelkészeket s az özvegységre maradt tiszteletes asszonyokat.² Ez a bánásmód okozta, hogy

¹Kérészi Zoltán: Községi közigazgatásunk alaptörvényének (1871: XVIII. tc.) előzményei. In: Illés Emlékkönyv. Bp., 1942. 253., 258. old.

²Ráday Levéltár Felsőbaranyai Egyházmegye iratai. (RL FEI) Felsőbaranyai Protocollum, 1758., 1759. Passim.

ormánsági „pógárgyerek” nem ment egyházi pályára, a többnyire kívülről érkezett lelkészek, tanítók pedig megalázónak érezték munkaadóikhoz való viszonyukat, nyomorúságos élet-és lakáskörülményeiket.

A gyakran ellentétes érdekek kiegyenlítésére alakult ki az egyházmegyei gyűlések diszlokáció nevű ténykedése, amellyel elhelyezték az állás nélkül maradt vagy helyüket változtatni kívánó lelkészeket.³

A világi előjárók választását általában mindenütt az írásnélküliség homálya fedi, de egyházi társaikról a Dunamelléki Egyházkerületben, s így az Ormánságban is figyelemre méltó adatokat rögzítettek a gyülekezetek vezetői az 1817. évi püspöklátogatás idején. Besencén, Cúnban, Kákicson, Okorágon és több más helyen a presbitérium még „A köznépeknek szabad voxaik által választatik”, de az egész Felsőbaranyai Egyházmegyére vonatkoztatva pontosabb lenne azt rögzíteni, hogy jelölés útján választották ki a presbiternek való, „...jó lelkiesmérettel és auctoritással bíró” férfiakat az adott „...helységben lévő értelmesebb emberek”, az „öregek”, „Az népek eleji”. A különböző névvel illetett „tanácsadók” latin nyelvű forrásainkban „primores” néven szerepelnek, de nincs semmi uradalmi vagy vármegyei mentességük.⁴ Mindenekelőtt a hosszú közszolgálat volt tekintélyük alapja, de vagyon, testi erő, tárgyalási jártasság, sőt gyógyító képesség is lehetett annak forrása. Az ő együttműködésük megnyerése nélkül nem boldogult az ormánsági községek népével sem állami, sem egyházi, sem uradalmi vezető.

Az eredendően egy gyökérről fakadt ormánsági előjáróság alapvető funkciója a közösség védelme volt, amelyet sajátos munkamegosztással látott el. Presbiteri jegyzőkönyvek tömegei bizonyítják, hogy a belső tanács milyen sokirányú munkával oltalmazta családok és nagyobb közösségek békéjét. A mostoha történelem és a szívós „békepolitika” értette meg az emberekkel, hogy súlyos anyagi gondok és külső kihívások idején megengedhetlen a torzskodás, mert sikert és védelmet – Isten után – egyedül az erők egyesítésétől remélhetnek...

A külső tanács dolga a közrend megeremtése, a gazdasági érdekek védelme és a közösségen kívüli szervezetekkel való kapcsolattartás volt. Vezetőik a paraszti diplomácia ezernyi fortélyával fogadták a veszélyes állami és uradalmi kihívásokat, de helytálltak akkor is, ha valamely nemes, közösségi célt (egyházi építmények létrehozása, harangok vásárlása, temetők rendjének biztosítása, a szokásjog íratlan törvényeinek betartása stb.) kellett szolgálniuk. Az ormánsági községek bölcs biróinak és előjáróinak sikeres helytállásáról szól ez a kis írás is.

A vajslói uradalom népei a vallási elnyomás elleni harcban

Ha a mai Ormánság területét olyan óriási babszemhez hasonlítjuk, amely talpával a Drávához simul, akkor az ellenkező (azaz északi) oldalon, a csirát sejtető horpadás helyén találjuk a névadón kívül még további négy községet (Besence, Baranyahidvég, Páprád, Sámód) magában foglaló ősi uradalmat. Keleti oldalán a középkori Böközzel, nyugaton az Ormánsággal határos, északról pedig a harmadik ormánsági résztájnak (Okor-vidék) nevet adó Okor folyó mocsarai határolták. Lakói szívesen tanultak szomszédaiktól, de közben (öntudatlanul) őrizték középkori nagyobb szabadságuk emlékét, amelyhez mint a margitszigeti dominikána apácák népei jutottak.

A török időkben „Apácák földje” néven egy szervezeti egységben, vallásukat szabadon gyakorolva éltek át az uradalom népei. A vajslói és a sámodi plebániák középkori templomai nyomtalanul eltűntek (török épületekbe építve), így első templomként a „Leopold császár idején” fából készült templomot említjük, amelyet a még török alatt lévő protestánsok számára szabad vallásgyakorlatot ígérő, 1681-ben kiadott Explanatio Leopoldina szellemében építettek.

³RL Püspöki Levéltár (PL) R. 50. A Felsőbaranyai Tractus végzése. Nagyharsány, 1814. árpilis 18.

⁴Baranya Megyei Levéltár Pécsvaradi Alapítványi Kerület Vajslói Uradalom (BML PAK VU) Közgy. ir. 3130/1822: „Vaisloiensens Primores contra Provisorem” és uo. 489/1833: „Primores Vaisloiensens dominii... haud immunitates”

A vallás szabad gyakorlásának akadályozása azonban már 1713-ban megkezdődött, amikor Baranya vármegye alispánja a katolikus ünnepek megtartására kényszerítette a protestáns gyülekezetek tagjait. Ha e rendelet megszegőjét ilyen napokon mezőn találták a megye emberei, akkor barmait elvették, őt magát megverték. 1725-ben arra kötelezték őket, hogy oratóriumaikat elhagyva, vallásos szertartásaikat magánháznaknál végezzék (*Exercitium privatum*). 1742-ben a keresztelés gyakorlatának szabályozása váltott ki nagy felzúdulást a gyülekezetekben.⁵

Vajszlón (és másutt) Mária Terézia 1743. július 28-án kiadott rezolúciója lett a bajok forrása, amely megyei hozzájárulással engedélyezte az oratóriumok javítását. Ez a „javítás” „... a régi fábul állott, de az Őságtul megemésztett” vajszlói fatemplom esetén „megújítást” jelentett. Az ezt követő három évben a vármegye tisztjei ismételen háborgatták a gyülekezetet. 1746. augusztus 25-én 30 megyei fegyveres érkezett, hogy megkíséreljék tűszok szedését. A vajszlóiak azonban senkit sem engedtek elvinni, hanem „kemény beszédekkel” kényszerítették távozásra a katonákat. 1746. szeptember 1-jén Fribeisz Ádám alispán személyesen közölte a vajszlóiakkal a templom lerontására és a lelkész elűzésére vonatkozó megyei parancsot, s egyben javasolta, hogy panaszaiikkal forduljanak közvetlenül Mária Teréziához.⁶

Következő levelükben már siralmasan panaszoják, hogy „Vajszlón... az Igazság meg holt”, mert 1747. január 2-án az alispán Berényi Zsigmond pécsi püspök jelenlétében fegyveres hatalommal elfoglalta templomukat, a prédikátor helyére a parókiába katolikus kispapot ültetett, sőt a budai klarisszák földesúri jogaira hivatkozva elrendelte, hogy a prédikátor hagyja el a falut is.

Itt olvashatunk arról is, hogy a vajszlóiak először Petzkin Antónia apátnőhöz fordulva kérték oratóriumuk visszaadását, prédikátoruk meghagyását, s azallal fenyegetőztek, hogy ellenkező esetben szétszedednek és oda mennek, ahol vallásukat szabadon gyakorolhatják. Az apátnő 1747. február 5-én kelt válaszlevelében egyetértve Berényi püspök intézkedésével követelte, hogy a prédikátor azonnal menjen ki a faluból. Emigrációs fenyegetésükre pedig a korban másutt is gyakori cinizmussal írta: „Isten hírével menjetek, minden felől az út nyitva van. Mindjárt jó papistákat szállítunk helyettetek a faluba.”

A 8 öl hosszú, 3 öl széles oratóriumról, amely kálvinista szokás szerint virágokkal volt díszítve, egy 1757-ben ott járt katolikus vizitátor azt jegyezte fel, hogy faszerkezetű, deszkatáblás és az egész nép befogadására is alkalmas lenne, csak a kálvinista eretnokséggel fertőzött nép nem látogatja.⁸ A Szent Clara tiszteletére 1747. július 2-án Berényi püspök által felszentelt templomban két oltárt állítottak fel: a kisebbet Szent Anna, a nagyobbat Szent Clara festett képe díszítette.⁹ Ezt a templomot 1776-ig használták a katolikusok. Ma is látható utódát 1776. augusztus 15-én szentelte fel Országh András segédpüspök, s ekkor állították fel Szent Clara mellszobrát is.¹⁰

A nehéz időben imponáló bátorsággal állt helyt Pápai Takács János prédikátor, de sikereinek titka a vármegyével, földesúrral szembefordult vajszlói anyaegyház és a hidvégi filia hűsége volt. Így történhetett, hogy a lelkész csak az uradalom tulajdonában lévő parókiát hagyta el, de nem a falut. Egy ideig Boros János zsellérházában húzta meg magát, de szükség esetén mások is fedezet biztosítottak számára és gondoskodtak ellátásáról is, hiszen egész

⁵Váradai Ferenc (szerk.): Baranya múltja és jelene, 1897. II. 555–557. old. A protestánsok vallási sérelmei.

⁶BML Közgy. ir. 86//1746. Vajszlói és hidvégi kálvinisták kérvényének magyar nyelvű melléklete a tényállásról. (Species facti)

⁷BML Közgy. ir. 100/1770.

⁸Pécsi Püspöki Levéltár (PPL): Canonica Visita 1757. 143. old. „...structura quidem lignea, cum non absimili tabulato, more eorum depicto, nitida tamen, et capiendi populo capax, sed pro dolor, hoc Calvini haeresi infecto, se desolatam cernere debet.”

⁹Szent Anna az uradalom középkori birtokosainak, a margitszigeti dominikána apácáknak, Szent Clara pedig jogutódaiknak, a budai ferences apácáknak (klarissák) a kedvelt szentje.

¹⁰Az elvett fatemplom sorsának leírásához és modern utódának felszenteléséhez Brüstle (Josephus): Recensio universi cleri diocesis Quinqueecclesiensis (A pécszegyházmegyei papság számbavétele a török zsarnokság megszűnésétől...) Quinqueecclesiis 1880, IV. köt. 753–754. old. A szakirodalom *Hidvégi János: Hulló magyarság* (é. n.) 208. téves adatait vette át, amely összemosza az elkobzott és az új templom felszentelésének adatait.

telket kitevő javadalmi földjétől, tüzelőjárandóságától is megfosztották. „Titkon és reszketve” ugyan, de Istenére és az emberek hűségére támaszkodva végezte megszokott szolgálatát. Az istentiszteleteket egy ideig Kámán Lukács csúrsjében tartotta, ősi eretnek gyakorlat szerint az elvett harangot fabunkóval döngetett deszka pótolta, amely tompa hangon közölte a vajszlóiakkal az istentisztelet idejét.

A kálvinista Commitas előljárói diplomatának sem voltak rosszak. Támadták, ha kellett, az uradalmat, a vármegyét, de vissza is tudtak vonulni, ha az volt számukra előnyösebb.

1749-ben az építendő oratórium és lelkészlakás érdekében a helytartótanácsához beadott kérelmüket visszavonták, mert az időközben megérkezett, május 9-én kelt királyi resolutio előnyösebb volt számukra. Ez a rendelkezés arra utasította a vármegyét, hogy a templomtól egyaránt megfosztott Bogdását és Vajszlót további intézkedésig korábbi állapotában hagyja meg. Ez Bogdásán, ahonnan már korábban el tudták űzni a lelkészt, azt jelentette, hogy vallási szükségleteik kielégítésére csak a katolikus plébánoshoz fordulhatnak, de Vajszló esetén egyenlő volt Pápai Takács János illegális rendszerének átmeneti elismerésével. Az erősen ellenreformációs befolyás alatt lévő Baranya vármegye természetesen a bogdásai (lelkész nélküli) állapotot tartotta volna ideálisnak. A bizonytalan lakáskérdés megoldására a gyülekezet, az uradalom tudta nélkül, a maga pénzén házat épített lelkésze számára. Miután pedig Kámán Lukács is visszavette az eddigi oratóriumnak használt csúrt, helyette kezdték látogatni ispánjuk, Naszvadi György csúrsjét az apácák tudta nélkül, titokban.

A vajszlóiak és a hidvégiek 1764-ben, majd 1770. május 16-án kérelmezték oratórium és lelkészlakás építésének engedélyezését a helytartótanácsától. A szükséges vizsgálatot annak utasítása nyomán Baranya vármegye rendelte el 2518/1770. szám alatt és végrehajtásával Boda Imre járásbíró és Keszthelyi György vajszlói adminisztrátort (katolikus esperes-helyettes) bízta meg. Részt vett a munkában Vidovics Antal vajszlói tisztartó, de természetesen jelen volt Tóth György vajszlói és Konczos István hidvégi bíró is esküdteivel, s rajtuk kívül a vajszlói köznépet 13, a hidvégit 4 tekintélyes polgár képviselte.¹¹

A bizottság elismerte, hogy a két gyülekezet 660 tagját nem tudja befogadni az itt először „Horreum Naszvadianum” néven emlegetett 7 1/2 öl hosszú, 3 öl széles, 1 öl magas csűr. Azt is tudják, hogy ez az épület nemcsak szerény befogadóképessége miatt alkalmatlan, hanem azért is, mert vesszőből font, sárral tapasztott fala, szalmateteje elrongyolódott, kerítése nincs, s látogatói sokat szenvednek a tél hidegétől. Megoldásként azonban azt javasolja, hogy a lelkész tiltassék el mind a csűr használatától, mind a szolgálattól, a gyülekezet pedig járjon az 1767-ben újonnan épült sámodi oratóriumba, ahol vallását szabadon gyakorolhatja. Az uradalomnak ez az ősi faluja Hidvégtől csak egy, Vajszlótól pedig fél óra járásnyira van.

1770-ben új oratórium és parókia építésére nem sikerült engedélyt szerezni, de azt elérték, hogy december 15-től kezdődően a Naszvadi-csúrt a rendelkezésre álló anyagok segítségével restaurálhatták, bár formáját és méreteit továbbra sem módosíthatták.

1747-ben elkobzott 38 fontos csengettyűjüket azonban igen hiányolták és ezért 1774-ben kérelmezték, hogy helyette 150 fontosat vehessenek, mert ekkora volt a katolikusok középső harangja.¹²

A kérvény a már halott Pápai Takács János egyik utolsó rendelkezésének megemlékezésével kezdődik, aki halála előtt kevés idővel, 1773 kisasszony hava (augusztus) 10. napján „predikátor István” fiának (az utódjának), és az előljáróknak kezéhez 150 forintot adott. Ezt a pénzt 27 esztendő alatt apródonként azok a vajszlóiak hordták össze, „kiknek eő közülük jó szerencséje volt, kotsi vagy más jószág eladásakor”. Ez természetesen csak az Isten dicsőségére és az egyház szükségleteire adott pénz volt, de búzanyomtatással, pálinkafőző bérbeadásával, kocsmabérlettel stb. is kerestek pénzt és azt haszonnal forgatták.

Ismételen hangsúlyozzák, hogy 1747 óta szüntelenül törekedtek új templom építésére, de az adott esetben mindenekelőtt harangra lenne szükségük, „...mivel az Deszka kotogása, az egész helységben nem hallik meg”. Újra a szemébe vágják a vizsgálóbizottságnak, hogy „...addig árasztják kéréseiket, amíg vasárnapokon, az első harangütésre összefuthatnak istentiszteleteikre”. Az pedig tudja, hogy a harang követelése csak az éppen aktuális lépcsője a vallás szabad gyakorlásáért folytatott harcnak, de ha kívánságuk teljesül, néhány év alatt hasonló energiával folyamodnak oratórium építéséért.¹³

¹¹BML Közgy. ir. 1770. II. 100/31. 1764-es vizsgálat anyagát kiegészítő tényfeltárása a legmegbízhatóbb történeti összefoglalás.

¹²A szükséges vizsgálatot a helytartótanács 1774. júl. 25-én kelt 3336. sz. utasításával rendelte el.

¹³BML Közgy. ir. 1774. II. 59.

A türelem virágai

1781. október 25-én jelent meg a türelmi rendelet, amelyet Baranyában 1782. január 15-én hirdettek ki és március 26-án már ismerték a kiegészítő resolutio tartalmát is. Ismerjük az általa kiváltott örömet és lelkesedést az eddig elnyomott másvallásúak körében, s most tanúi lehetünk az általa felszabadított hatalmas cselekvési vágnak a kálvinisták által lakott Ormánság szívében is.

A vajszlói uradalom községei közül először Besence és Páprád népe kért engedélyt a besencei oratórium kijavítására és lelkész beállítására. A helytartótanács 807/1782. szám alatt elrendelt vizsgálatát Hoitsy Benjámin szolgabíró és esküdtje, Bernáth Márton hajtotta végre 1782. június 30-án. Jelentésükből tudjuk, hogy a fatalpakra, vesszőrekesztéssel emelt oratórium a bezárás óta eltelt 7 esztendő alatt alaposan elrongyolódott, szalmatetején benézett a nap, befolyt az eső; hossza eredetileg $4\frac{3}{4}$, szélessége $2\frac{3}{4}$, magassága 2 öl volt. Hosszát kívánták 2 öllel megnövelni úgy, hogy fala változatlanul fából-vesszőből legyen, de szalma helyett sással fedessék.

Az építésre előírás szerint összegyűjtöttek 144 forintot, fát és sást az uradalomtól reméltek, vágásról, szállításról és a hátralévő munkákról maguk kívántak gondoskodni. A településen összesen 233 lakos élt, akik az állammal szembeni kötelezettségeiket maradéktalanul teljesítették, ezért a bizottság az oratórium bővítésére és közös lelkész behozatalára vonatkozó kérésüket egyaránt támogatta.¹⁴

Vajszló és Hidvég szilárd anyagból való oratórium építésére vonatkozó, tervrajzzal és költségszámításokkal alátámasztott tervét a megyei közgyűlés csak 1782. szeptember 11-én tárgyalta, és az általa kiküldött bizottság december 16-án tartotta meg a kötelező vizsgálatot.

Megállapították, hogy az eddig használt Naszvadi-csűr fala valóban vesszőből és sárból (virgultis et luto) áll, erősen romladozik, teteje (ekkor már) sás. Mivel pedig a fél óra járásnyira fekvő Hidvég is csatlakozni akar, szükségesnek látszik, hogy a szilárd anyagokból építendő új oratórium hossza 12, szélessége és magassága 4–4 öl legyen. A téglát fogadott mester készítené, a szükséges segédmunkát ők maguk végeznék. Kérvényt adtak be a Kamarához, hogy a szükséges fát vagy gratis vagy mérsékelt áron adja. A tetőt zsinddal kívánják fedni, mert azt „...soli conficere per bene sciunt”, azaz maguk is nagyon jól el tudják készíteni.

Az oratórium építésére beruházandó készpénz szükséges minimumát ez a bizottság 809 forintban állapította meg, de a vajszlóiak a hidvégiekkel együtt önkéntes adományokkal is növelték a készpénz és a felajánlott munka mennyiségét, mert bizonyítani szerették volna, hogy a mind gyakrabban emlegetett oratórium felépítéséhez valóban hozzájárulni képesek.¹⁵ Alkalmassá tette őket erre az is, hogy a házaspárok száma Vajszlón 93, Hidvégen 30, a lelkek száma pedig a két településen összesen 764 volt.

Az új épület már befejezés előtt állt, amikor 1785 májusában Zarka Mihály megyei esküdt tudomására jutott, hogy a vajszlói vezetők az épület díszesebbé tétele érdekében az oratórium kazettáit és más részeit ki akarják festeni¹⁶, s már meghívtak egy efféle munkában járatos mestert is, hogy majd a költséges munkát ki tudják fizetni, minden házaspárra 10 forintot vetettek ki. Zarka esküdt a fellobbanó elégedetlenségtől is félve azonnal eltiltotta a vajszlói vezetőket az engedély nélkül kivetett kollektá beszedésétől, a festésre odahívott mestert pedig a munka megkezdésétől, arra gondolva, hogy így majd valami olcsóbb megoldást találnak.¹⁷

A vajszlóiak a templom festésének kérdését átmenetileg levették a napirendről, és miután tudomásukra jutott a helytartótanács 1785. szeptember 27-én kelt rendelete, az, amely a katolikusoknak is megengedte, hogy épületeiket felújítsák, javítsák, vagy akár újakat is emeljenek, latin nyelven kérelmezték egy szilárd anyagokból építendő torony engedélyezé-

¹⁴BML Közgy. ir. 336/1782. A megyei bizottság tagjai a vajszlói uradalomban: *Keszthelyi György* szigetvári katolikus esperes, *Hoitsy Benjámin* szolgabíró, *Bernáth Márton* esküdt, *Karantsi János* siklói ref. lelkész, esperes, *Halász József* nagyharsányi lelkész, prosenior.

¹⁵“...ad erectionem saepius memorati oratorii concurrere parati sunt.”

¹⁶“...pro majori Ornatu in Cancellis et aliis partibus inaurationes magnis sumptibus facere velint...”

¹⁷BML Közgy. ir. 429/1785. Zarka Mihály esküdt jelentése a vármegyének. Latin.

sét. Ebben a kérvényben közölték, hogy az építkezést szerencsésen befejezték,¹⁸ és azzal az indokkal kéri a magasabb torony engedélyezését, hogy végre az egész településen hallhas-sák a harang hívó szavát. Tudták, hogy az engedély megadása már csak formális kérdés, ezért némi arroganciával irat(hat)ták, hogy kibírták az eddigi 560 forint költséget, s így, ha az engedélyt megkaphatják, az adózók sérelme nélkül is könnyen felépítik a tornyot.¹⁹

Az 1817. évi püspöklátogatási iratok és a szakirodalom szerint a tornyot 1789–1791 között kisebb megszakításokkal építették.²⁰ Az építkezés elhúzódása mögött részint az áll, hogy éppen az 1780–1790 közötti évtizedben folyt a határ és az erdők regulálása, a település végleges formájának kialakítása, a birtok államosítása, s végül az új birtokos, a királyi kamara által az uradalmi tisztikar ellen indított kemény fegyelmi az évtized végén.

Minthogy 1791-ben költözött Vajszlóra Gyarmati János templomfestő, asztalos,²¹ valószínűnek látszik, hogy ő kapott megbízást a korábban elhalasztott templomfestésre. A festés megtörténtét igazolja az 1817. évi püspöklátogatási iratokban az alábbi, részben pontos, lakonikus mondat: A templom „...deszkamennyezetre kifestve épült 1784–1785-ben”.²² Ez a megállapítás igazolja a templom festett kazettáit, felépülésének idejét, de nem veszi tudomásul a felépítés és a festés között eltelt időt.

Gyarmati János Vajszlón öregedett meg, de még érkezése után harmincnégy évvel, 1825-ben is csak egy rossz állapotban lévő, szoba-konyhás házat tudott bérelni esztendei húsz forinton.²³ Ennyi volt akkoriban Vajszlón a legalacsonyabb lakbér. Bizonyosnak látszik, hogy 1792–1793 között ő szórta tele virágokkal a felújított besencei oratóriumot. A templom látogatói ugyan még a ma is látható templom felépültéig (1881) gyönyörködhetnek munkájában, de írás csak „szomjának” állított emléket.²⁴

A türelmi rendelet talán legszebb virága volt az Ormánság szívében a páprádi imaház, amelyet azért emeltek a hívek, mert közülük senkinek sem volt egy (felesleges) második szobája, ahol a gyülekezettel találkozhatott volna a hozzájuk átjáró besencei lelkész. Az 1861-ig fennállott épület a kitűnő ácsnak, sikeres helyi vezetőnek, de gátlástalan vagyonszerzőnek tartott Vörös János bíró és az aranykezü vajszlói mester munkája lehetett.

Az 1811. február 11-én íratott kérvényben még azt közli a páprádi bíró, hogy „kicsiny házatskát építenének a legeggyűgyűbb móddal”.

A bírói számadás rovatai ennek megfelelően 1813-ban valóban csak fatalpakról, rekeszteni való vesszőről, kovács által készített durva ácskapcsokról, nagy fejű szegekről vallanak. A megtelepedés az 1814–1816 közötti számadások lapjain vár bennünket. Itt már 300 szál finom (karinthiai) fenyődeszkáról, 1970 acélszegekről, 60 forint árú festékről és arról van szó, hogy tislérnek famunkáért, festésért 75 (!) forintot fizettek és 9 hektó „Borra ment ki” összesen 42 forint. Kiscsány szilárd anyagból épült templomának belső munkálatainál más-más mester végezte a famunkát és a festést. Az asztalos és segédje 412 forintot és a szokott 10 százaléknak megfelelő 42 forint árú bort kapott.²⁵ A szakipari munkát mindenütt jól fizették. A munkadíj általában készpénzből, kenyérnek való gabonából állott, s ezt szokták kiegészíteni a 10 százaléknak megfelelő innivalóval. Páprádon roppant alacsony a munkadíj, kenyérnek való nem szerepel, az ital értéke pedig az összes költség több mint 50 százaléka. Ezek az arányok itales emberre utalnak!

¹⁸ „...aedificationem... Deo favente terminaverimus...”

¹⁹ „Turris facile erigetur absque laesione Contributionem.” A vajszlói kérvény száma: BML Közgy. ir. 47/1786. d. n.; a helytartótanácsi engedélyé: uo. 354/1786. (1786. febr. 7.)

²⁰ *Hidvégi János* é. n. 209. old.

²¹ BML PAK Praef. 1427/1799. Házhelyet kérve iratja: „Immár nyolc esztendeje el folydogált, hogy ezen Vajszlói Helységben... béres házakban lakozom és asztalos mesterségemet folytatgatom...”

²² RL PL Püspöklátogatási iratok, 1817. Vajszló. Adatok a templomról.

²³ BML PAK VU Árvaszámadások, 1825. 47. sz. Bérbe adó Varga Samu 1/4 telkes jobbágy házának tetejét a szántóföldek-rétek bérlője javította, a kemence rendben tartása Gyarmati kötelessége volt.

²⁴ BML PAK VU. A besencei bíró számadása az 1792–1793. évről: „Az fertály esztendőbeli korchmán az mi nyereség jött volna, azt az Templomon munkálkodó asztalos (kinek naponként bizonyos számú ital adatott) meg itta...”

²⁵ A kérvényhez: BML Úriszéki ir. sz. n. 1811. febr. 11. A felhasznált anyaghoz és munkabérekhez Bírói számadások 1813–1816.

A 42 forint, amit kiadott ital címén számoltak el, több mint kétévi lakkére volt Gyarmati Jánosnak, aki a magyar festőasztalosok legnagyobb konjunktúrája idején is szegénységben halt meg. A vajszlói és más uradalmak kálvinista hívei azonban az ő virágai alatt adtak hálát a vallási üldözés elmúlásáért és Naszvadi Sámuel vajszlói nótáriussal vallották (1817-ben): „Hála légyen az Úr Istennek a Catholikusokkal békességben él az Ekklesia.”

Kiss Z. Géza

A közigazgatási pecsét használata a megszállt Baranyában 1918–1921 között

Az 1918 novemberében antant-szerb megszállás alá került dél-dunántúli területeket a megszálló hatalom egy közigazgatási egységbe szervezte Baranya megye néven, Pécs székhellyel. Felfüggesztették az 1886. XXI. tc. alapján működő vármegyei önkormányzatot, de ugyanezen törvény alapján kormánybiztos-főispánt neveztek ki a megye élére. Az új hatalom a neki esküt nem tett magyar közigazgatási alkalmazottakat idegenekkel váltotta fel. Ugyanakkor a napi közigazgatás szintjén – értve alatta elsősorban az ügyintézkést – az 1918 októberé előtt érvényben lévő törvények és rendeletek alapján dolgozott.

Ezt a sajátos kettősséget érzékelhetjük, ha ennek az időszaknak a közigazgatás-történetét a történeti segédtudományok egyikének, a pecsétannak a szemszögéből vizsgáljuk. Vizsgálódásunkban a helyi közigazgatás menetét követjük: főispán-alispán, főszolgabíró-körjegyzőség és község. Ezek pecséthasználatát mutatjuk be.

Egy adott területen nemzetiségként élő népességgel való bánásmód megítélésénél lényeges szempont az anyanyelv használatának kérdése. Ez fontos a közigazgatásban is. Területünkön következő volt a helyzet: 1919 márciusában az alispán rendeletet bocsátott ki, amelyben előírta, miszerint a hozzá betérjesztendő iratokat hasábosan kell elkészíteni: egyik felén szerb nyelven, a másik felén magyar nyelven szerepeljen a szöveg. 1919 júniusában megjelent a belgrádi kormánynak az a rendelete, amely szerint a megszállt területen a hivatalos nyelv kizárólag a szerb-horvát-szlovén. Könnyítésként annyit megengedett, hogy a mindenkit érintő rendelkezések közhírré tétele két nyelven történhet: a hivatalos nyelven és az illető területen döntően beszélt nyelven. Ezeknek a nyelvhasználatot szabályozó rendeleteknek a nyomaival találkozhatunk a közigazgatási egységek pecsétjein is, illetve az iratokon. Azonban ezek a rendeletek sem a pecsétteken, sem az iratok nyelvén nem vonulnak végig következetesen.

A főispáni pecsét használata

A vármegye élén a mindenkori kormány politikai megbízottja, a főispán állt. Ezt fejezte ki a pecsétjében megtalálható magyar kiscímer. Természetesen ezt az új hatalom megtestesítője, a kormánybiztos-főispán nem használhatta. Átmeneti megoldásként Baranya vármegye címerével látja el pecsétjét. Ezt 1919 márciusában felváltja egy másik pecsét, körirata magyar nyelvű, pecsétmezeje üres. Ezt a pecsétjét a főispán a magyar nyelvű iratok hitelesítésére használta. Nem sokkal ezt követően megjelent az idegen impériumot jobban kifejező hitelesítő eszköz: 1919. április 10-től szerb és horvát nyelvű köriratot hordozó pecsétképében a vármegye címerét mutató pecsét került használatba, párhuzamosan az előbbivel. Ennek alkalmazása már vegyes képet mutatott: a főispán egyaránt használta a magyar, a szerb vagy a horvát nyelvű iratok hitelesítésére. Ez a két pecsét 1920 januárjáig maradt használatban. Ekkor a főispánt, Pandurovicost leváltották, helyébe az addigi alispán, Raics kapott megbízatást a kormánybiztos-főispáni teendők ellátására. Mivel ő erősebben képviselte a szerb annexió törekvéseit, ezt rögtön a pecsétjén is igyekezett kifejezésre juttatni. A vármegyei címert hordozó pecsétje helyett újat készíttetett. Ennek körirata szintén szerb-horvát nyelvű volt, de pecsétmezejében már a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság címerét találhatjuk meg. Ezt a fajta pecsétjét megtalálhatjuk minden nyelvű iraton, míg a párhuzamo-